

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

© 2017 ФАРАТ О. В.

УДК 330.341.1

Фарат О. В.

Типологізація методичних підходів до розвитку інноваційних кластерів

Мета статті полягає у дослідженні наявних методичних підходів до оцінювання розвитку підприємств задля подальшого обґрунтування можливостей їх застосування кластерними об'єднаннями. У результаті дослідження на основі аналізу наукової літератури охарактеризовано найбільш застосовувані методичні підходи до оцінювання розвитку підприємств. Виділено 8 методичних підходів до оцінювання рівня розвитку підприємств та 4 методичних підходи до оцінювання рівня розвитку кластерів. Кожен із підходів характеризується наявністю певних переваг і недоліків, однак жоден із них не дозволяє отримати системну оцінку всіх сфер функціонування кластера, визначити можливі резерви зростання конкурентоспроможності кластера й охарактеризувати можливі стратегії їх перспективного розвитку. З урахуванням особливостей функціонування та розвитку кластерних об'єднань підприємств запропоновано власний методичний підхід для оцінювання розвитку інноваційних кластерних структур.

Ключові слова: методичний підхід, рівень розвитку, інноваційний кластер.

Табл.: 1. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 9.

Фарат Олександра Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: faratik@mail.ru

УДК 330.341.1

Фарат А. В. Типологизация методических подходов к развитию инновационных кластеров

Цель статьи заключается в исследовании существующих методических подходов к оценке развития предприятий для дальнейшего обоснования возможностей их применения кластерными объединениями. В результате исследования на основе анализа научной литературы охарактеризованы наиболее применяемые методические подходы к оценке развития предприятий. Выделено 8 методических подходов к оценке уровня развития предприятий и 4 методических подхода к оценке уровня развития кластеров. Каждый из подходов характеризуется наличием определенных преимуществ и недостатков, однако ни один из них не позволяет получить системную оценку всех сфер функционирования кластера, определить возможные резервы роста конкурентоспособности кластера и охарактеризовать возможные стратегии их перспективного развития. С учетом особенностей функционирования и развития кластерных объединений предприятий предложен собственный методический подход для оценки развития инновационных кластерных структур.

Ключевые слова: методический подход, уровень развития, инновационный кластер.

Табл.: 1. **Формул.:** 1. **Библ.:** 9.

Фарат Александра Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра предпринимательства и экологической экспертизы товаров, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: faratik@mail.ru

UDC 330.341.1

Farat O. V. The Typology of Methodological Approaches to Development of Innovative Clusters

The aim of the article is to study the existing methodological approaches to assessing the development of enterprises for further substantiation of possibilities of their using by cluster associations. As a result of research, based on the analysis of scientific literature, the most applicable methodological approaches to assessing the development of enterprises are characterized. 8 methodical approaches to assessing the level of development of enterprises and 4 methodological approaches to assessing the level of development of clusters are singled out. Each of the approaches is characterized by the presence of certain advantages and disadvantages, but none of them allows to obtain a systematic assessment of all areas of cluster functioning, identify possible reserves for cluster competitiveness growth and characterize possible strategies for their future development. Taking into account peculiarities of the functioning and development of cluster associations of enterprises, we propose our own methodological approach for assessing the development of innovative cluster structures.

Keywords: methodological approach, level of development, innovative cluster.

Tbl.: 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 9.

Farat Olexandra V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, National University «Lviv Polytechnic» (12 Stepana Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: faratik@mail.ru

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Кластерні об'єднання підприємств характеризуються складними організаційними структурами, від ефективності взаємодії структурних елементів яких залежить кінцевий результат їх розвитку. Важливою умовою забезпечення результативності розвитку кластерів є здійснення системного оціню-

вання рівня їх розвитку, з урахуванням усіх факторів позитивного та негативного впливу на можливість їхнього конкурентного зростання.

Сьогодні в Україні не сформовано чіткої інституційної бази щодо забезпечення розвитку кластерних об'єднань підприємств. У нестійкому макроекономічному середовищі виникають численні ризики (інфляція, нестабільність ро-

боти банківської системи, коливання на валютному ринку та ін.), що негативно відображається на можливостях розвитку кластерів. Тому об'єктивність та інформативність оцінювання результативності розвитку кластерів із урахуванням наявної поліфакторної специфіки сфери їх функціонування набуває особливої актуальності.

На основі проведених досліджень, що передбачали різностороннє дослідження особливостей функціонування кластерних об'єднань підприємств в умовах ринку, в рамках цього дослідження вважаємо за необхідне провести чітку типологізацію методів оцінювання рівня розвитку кластерів із обґрунтуванням можливостей їх застосування для кластерів, що функціонують у конкретних видах економічної діяльності національної економіки.

Аналіз останніх публікацій з досліджуваної проблеми. В умовах сучасного глобального економічного середовища особливої актуальності набуває питання здійснення високоякісного, конструктивного оцінювання розвитку господарюючих суб'єктів задля забезпечення їх стабільно високого конкурентного становища на ринку. Зокрема, методичний інструментарій дослідження розвитку господарюючих суб'єктів та інноваційних кластерів розглядається у працях А. А. Пархоменко [2], В. Ю. Самуляк [4], О. М. Тищенко [6], О. В. Федоренко [7], Р. В. Фещура [8] та ін. Однак всі вони орієнтовані на практичне застосування самостійними господарюючими суб'єктами, а не їх об'єднаннями, зокрема, кластерами.

Формулювання цілей дослідження. Метою написання статті є вивчення наявних методичних підходів до оцінювання розвитку підприємств задля подальшого обґрунтування можливостей їх застосування кластерними об'єднаннями підприємств.

Виклад основних результатів і їх обґрунтування. Сьогодні науковцями досліджуються можливості застосування різноманітних методичних підходів до оцінювання рівня розвитку, як самостійних підприємств, так і їх об'єднань. Кожен із цих підходів характеризується своїми перевагами та недоліками. Основна увага у цих дослідженнях приділяється дослідженню рівня конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта (об'єднання суб'єктів) на ринку.

Найбільш поширеними у практичному застосуванні методичними підходами, що використовуються для оцінювання рівня розвитку підприємств, є такі 8 груп, а саме [4]:

1. **Методичний підхід, який ґрунтується на аналізі порівняльних переваг.** Цей підхід передбачає дослідження наявності порівняльних переваг, які дають змогу забезпечити порівняно нижчі витрати виробництва та оптимізувати канали збуту продукції.
2. **Методичний підхід, що ґрунтується на теорії рівноваги підприємства та галузі.** Цей підхід дозволяє якісно оцінювати розвиток підприємств у розрізі різних видів економічної діяльності.
3. **Методичний підхід, що побудований на основі теорії ефективної конкуренції.** ґрунтується на зіставленні вхідних положень підприємств у галузь з тими, які є лідерами, та із середніми показниками по галузі.
4. **Методичний підхід, що ґрунтується на теорії якості товару.** Продукція порівнюється з пара-

метрами товару-еталону за такими критеріями, як технічні, економічні, соціально-організаційні й інші параметри товару.

5. **Матричний методичний підхід.** Сутністю цього підходу є побудова матриць (матриця бостонської консультаційної групи, матриця Нільсена, матриця покупця та ін.) та знаходження власної позиції у ній.
6. **Інтегральний методичний підхід.** Обчислюються групові показники для дослідження товару.
7. **Методичний підхід, що ґрунтується на засадах теорії мультиплікатора.** ґрунтується на побудові ланцюжка послідовних залежностей ефектів і стимулів, що їх викликали.
8. **Методичний підхід, що передбачає визначення конкурентної позиції із урахуванням стратегічного потенціалу підприємства.** Цей методичний підхід ґрунтується на аналізі внутрішнього середовища підприємства з метою виявлення наявних переваг і потенціалу для їх розроблення.

Отже, сьогодні найбільш поширеними є 8 груп методів дослідження рівня розвитку підприємств, які, своєю чергою, формують 8 методичних підходів, кожен із яких характеризується певною аналітичною повнотою (об'ємом факторів, що враховуються під час дослідження) та стратегічною результативністю (можливістю використання одержаних результатів для досягнення коротко-, середньо-, та довгострокових цілей).

Однак всі з розглянутих вище підходів стосуються самостійних підприємств, а не їх об'єднань, в тому числі кластерів.

Що ж стосується кластерних об'єднань підприємств, то для оцінювання рівня їх розвитку застосовуються три основні підходи, які базуються на потенційних перевагах від створення кластерів, зокрема [3]:

- Підхід, який ґрунтується на досягненні ефекту «синергії» від інтеграції декількох суб'єктів господарювання у єдиний цілісний бізнес-комплекс – кластер. Суть підходу передбачає, що сукупна вартість суб'єктів господарювання, що є учасниками кластера зростає порівняно з їх одноосібною вартістю як самостійних суб'єктів господарювання. Отже, єдиним досліджуваним показником, що використовуватиметься для оцінки досягнутого «синергетичного» ефекту, виступає вартість сукупних активів суб'єкта господарювання.
- Підхід, що базується на оцінці міри ефективності здійснюваної кластером господарської діяльності, яка була досягнута шляхом оптимізації внутрішньокорпоративних і міжкорпоративних комунікацій, тобто шляхом оптимізації процесів у ланцюгах взаємодії з постачальниками, дилерами та споживачами.
- Підхід, побудований на основі теорії трансакційних витрат, у якому увага концентрується на дослідженні можливостей компаній реалізувати різноманітні форми ресурсної економії шляхом застосування довгострокових контрактів.

Вважаємо за доцільне зупинитися на дослідженні методу із використанням інтегрального показника, який є одним із найбільш застосовуваних у практиці вітчизняних

підприємств. Одним із найкращих його зразків вважаємо метод, запропонований авторами [8].

Для проведення дослідження авторами [8] передбачається використання таких груп показників, а саме:

- Показники ефективності до яких відносяться: витрати підприємства; прибуток; виробіток (продуктивність праці); відносне вивільнення оборотних коштів; рентабельність продукції; обсяг виробництва продукції (валовий дохід); капіталовіддача (фондовіддача); коефіцієнт оборотності активів тощо.
- Показники продукції, що включають: стадії життєвого циклу продукції; інтегральний показник якості продукції; інноваційність; екологічність; ресурсомісткість; технологічність; питому вагу продукції на експорт та ін.
- Показники ресурсів, до яких відносяться: коефіцієнт оновлення основних засобів; коефіцієнт придатності основних засобів; питома вага матеріальних витрат в операційних витратах; коефіцієнт оборотності власного капіталу; імідж підприємства; співвідношення позикових і власних коштів тощо.
- Показники операційної діяльності, що включають у себе: питому вагу операційних витрат у сукупній величині доходу від реалізації продукції; швидкість оборотності власного капіталу; коефіцієнт відтворності технологічного процесу тощо.
- Показники системи менеджменту, до яких зараховують: коефіцієнт ділової активності; рівень ефективності маркетингового управління; рівень менеджменту персоналу й ін.
- Показники рівня розвитку підприємства, зокрема, такі як: питома вага товарів підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках; індекс цінової конкурентоспроможності; рівень задоволення потреб ринку; наукоємність продукції тощо.

Отже, розрахунок інтегральної оцінки рівня розвитку підприємства із використанням цього методу здійснюватиметься за такою формулою:

$$P = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \alpha_j \frac{p_j^0}{p_j^*}, \quad (0 < \alpha_j < 1), \quad (1)$$

де n – кількість складових розвитку підприємства;

α_j – коефіцієнт вагомості j -ї складової розвитку підприємства;

p_j^0 – рівень реалізації j -ї складової розвитку підприємства;

p_j^* – еталонна оцінка j -ї складової розвитку підприємства.

В результаті проведеного дослідження можуть бути одержані такі показники:

1. Показники використання ресурсів (R): інтегральний показник фінансового стану підприємства (R_1); показник придатності основних засобів (R_2); рівень мотивування (R_3); питома вага матеріальних витрат в операційних витратах (R_4); середній темп зміни енергоємності продукції (R_5) та ін.

2. Показники продукції (P): середній коефіцієнт оновлення продукції (P_1); питома вага продукції на експорт (P_2); інтегральний показник якості продукції (P_3) та ін.
3. Показники економічної ефективності (E): середній темп приросту обсягів продажу (E_1); середній темп приросту рентабельності продукції (E_2); фондоддача (E_3); середній темп приросту виробітку на одного працівника (E_4) та ін. [8].

Цей метод є простим у застосуванні, однак потребує наявності значного масиву даних, необхідних для забезпечення цього оцінювання.

Що ж стосується можливостей застосування цього методу кластерними об'єднаннями підприємств, то першу групу показників доцільно розраховувати окремо для кожної ланки кластера (постачання, виробництво, збут), на основі чого визначати середній показник по кластеру. Що ж стосується другої групи показників, то її доцільно розраховувати для виробничої ланки кластера, а показників економічної ефективності – для збутової.

У розрізі досліджень різних науковців доведено, що як показники, які слід враховувати для проведення оцінювання міри ефективності функціонування кластера, розглядаються різноманітні характеристики, які можуть бути об'єднані у групи залежно від специфіки (галузевої, територіальної приналежності тощо) обраного об'єкта оцінювання, а саме:

- Показники, що вимірюють сукупні кінцеві результати роботи кластера, зокрема: кількість зайнятих, зростання кількості підприємств, обсяг експорту, обсяг виробництва тощо).
- Показники, що дозволяють охарактеризувати величину впливу кластера на кінцевий розвиток конкретної території або галузі через зростання кількості створених нових робочих місць, зростання величини податкових надходжень до бюджетів різних рівнів тощо.
- Показники, що дозволяють оцінити ефективність діяльності кожного з підприємств, які взаємодіють між собою у межах функціонування кластера (рентабельність підприємств; обсяг збуту продукції, дохід).
- Показники, що характеризують міру ефективності використання окремих ресурсів, а саме: фондоддача, матеріаловіддача, продуктивність праці тощо.
- Показники, що дозволяють оцінити величину впливу кластера на рівень розвитку господарських зв'язків (число реалізованих проектів зі спільною рекламою, спільним використанням обладнання тощо [3]).

Отже, кластерні об'єднання підприємств виступають доволі специфічними господарюючими суб'єктами, а отже, потребують відповідних методичних підходів до оцінювання своєї результативності. Такий підхід пропонується автором [7]. На його думку, для здійснення прогнозування діяльності машинобудівного кластерного об'єднання підприємств рекомендується провести аналіз чотирьох сценаріїв розвитку підприємств, що є у його складі, а саме: організаційного, інерційного, цільового, модернізаційного.

Інерційний сценарій надає характеристику рівня розвитку підприємств без їх об'єднання в кластер. У результаті настання цього сценарію розвитку підприємствами машинобудування втрачатимуться шанси використовувати наявний потенціал розвитку в межах визначеного територіального регіону, що може бути досягнутим завдяки об'єднанню підприємств у кластер. Така ситуація сприятиме поглибленню негативних тенденцій їх розвитку та знижуватиме рівень їх конкурентоздатності.

Організаційний сценарій ґрунтується на створенні інжинірингового центру у структурі машинобудівного кластера, що має забезпечувати зростання сукупних обсягів реалізації машинобудівної продукції на 5 %, зокрема, через випуск і збут нової продукції.

Модернізаційний сценарій розвитку ґрунтується на створенні у машинобудівному кластері центру модернізації виробництва, який надасть змогу забезпечити зростання обсягів реалізації продукції кластера на 10 % та забезпечити зниження собівартості продукції, що збувається на 5 % завдяки зниженню матеріальних витрат, що буде досягнуто за рахунок модернізації обладнання.

Цільовий сценарій є одним із найбільш ефективних, оскільки комбінує у собі ключові характеристики організаційного та модернізаційного сценаріїв, зокрема, передбачає досягнення машинобудівним кластером ефектів від створення інжинірингового центру та центру модернізації виробництва [7].

Слід зазначити, що такий підхід носить більш рекомендаційний характер і є придатним до застосування лише для стійких економічних середовищ, що не є надто вразливими до дії негативних чинників ззовні.

Ще один галузевий методичний підхід щодо можливого оцінювання розвитку кластерів пропонує автор [1].

Цей підхід передбачає, що стан розвитку кластерів слід оцінювати із використанням таких груп індикаторів:

1. Індикатори партнерства: кількість спільних ділових проєктів, кількість мережових подій, науково-дослідних робіт для груп учасників, що спільно фінансуються.
2. Індикатори інновацій: обсяг витрат на науково-дослідні роботи, кількість отриманих патентів, отриманих нагород, впроваджених розробок, нових удосконалених процесів, чисельність персоналу, що зайнята науково-дослідними роботами, нових продуктів.
3. Індикатори компетенцій: кількість підприємств, що впровадили міжнародні стандарти, рівень освіченості працівників, рівень сертифікованості процесів.

Також до важливих показників діяльності кластерів відносяться: темпи зростання внутрішніх і міжнародних потоків, темпи зростання сукупного виробництва продукту на території діяльності кластера, зміна частки ринку в розрізі проведених маркетингових досліджень тощо [5].

Отже, поряд із стандартними підходами до оцінювання розвитку підприємств і кластерних об'єднань доцільно виділити і специфічні галузеві підходи, застосування яких сьогодні є надзвичайно актуальним в умовах національної економіки України.

У результаті проведеного дослідження можна виділити 8 методичних підходів до оцінювання рівня розвитку підприємств і 4 підходи до розвитку кластерів.

Кожен із підходів характеризується наявністю певних переваг і недоліків, однак жоден із них не дозволяє отримати системну оцінку всіх сфер функціонування кластера, визначити можливі резерви зростання конкурентоспроможності кластера й охарактеризувати можливі стратегії їх перспективного розвитку.

Для більш детальної характеристики кожного з цих підходів визначимо переваги та недоліки кожного з них (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки методичних підходів до оцінювання рівня розвитку підприємств

Методичний підхід	Переваги застосування підходу	Недоліки застосування підходу
1	2	3
1. Методичний підхід, який ґрунтується на аналізі порівняльних переваг	Використовувані методи є простими у розрахунках	Методи цього підходу не дають змоги адекватно оцінити конкурентні позиції підприємства, оскільки характеризується статичністю отриманих оцінок і практично не відображають взаємодію виробника продукції із ринком
2. Методичний підхід, що ґрунтується на теорії рівноваги підприємства та галузі	При використанні цього підходу отримується значна кількість інформації про стан зовнішнього середовища функціонування підприємства	Дослідження із застосуванням цього методичного підходу відображає об'єктивно лише зовнішні умови роботи підприємства і не характеризує можливостей його адаптації до них
3. Методичний підхід, що побудований на основі теорії ефектної конкуренції	Передбачає проведення доволі глибокого аналізу внутрішнього стану підприємств	Застосовуючи цю групу методів, важко визначити кінцеву інтегральну оцінку, а наявність значних обсягів розрахунків не дає змоги оцінити динаміку чинників, які впливають на рівень конкурентоспроможності
4. Методичний підхід, що ґрунтується на теорії якості товару	Не потребує значної кількості даних для аналізу і є простим у застосуванні	Не враховує виробничо-збутової діяльності підприємства, і можливості їх використання обмежуються виробниками лише одного виду продукції

Закінчення табл. 1

1	2	3
5. Матричний методичний підхід	Дають можливість дослідити розвиток конкуренції у динаміці	Недоліком цієї групи методів є те, що вибрана стратегія не завжди може виявитися ефективною, зокрема, за умови функціонування підприємства у нестійкому економічному середовищі
6. Інтегральний методичний підхід	Цей методичний підхід є доволі простим, наочним і дає змогу отримати однозначні оцінки конкурентних позицій виробників	Не надає можливості для глибокого аналізу та виявлення резервів підвищення рівня конкурентоспроможності, не придатний для оцінювання підприємств зі значною номенклатурою товарів
7. Методичний підхід, що ґрунтується на засадах теорії мультиплікатора	Методи цього підходу дають можливість оцінити значну кількість показників діяльності підприємства	Є доволі громіздкими, а отримані результати є об'єктивними лише для нетривалого проміжку часу
8. Методичний підхід, що передбачає визначення конкурентної позиції із урахуванням стратегічного потенціалу підприємства	Методи цього підходу дають змогу проаналізувати окремі елементи потенціалу підприємства	Методи характеризуються доволі трудомістким алгоритмом обчислень, важкістю при отриманні необхідної для проведення розрахунків інформації, а отримана оцінка ґрунтується лише на аналізі внутрішніх чинників без дослідження впливу зовнішнього середовища

Джерело: сформовано автором на основі [2; 4; 6]

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У результаті проведеного дослідження нами виділено методичні підходи до оцінювання рівня розвитку підприємств і рівня розвитку кластерів. Всі підходи характеризуються наявністю переваг і недоліків, але цього недостатньо для отримання системної оцінки всіх сфер функціонування кластера.

В ході попередніх досліджень нами було наведено власні поняття таких економічних категорій, як «кластер» та «інноваційний кластер» [9].

Встановлено, що «кластер – це форма організації галузевої або ж міжгалузевої кооперації підприємств, яка полягає у формуванні постачальницько-сировинної, виробничої, товарно-збутової та обслуговуючої мереж, які координуються між собою і забезпечують реалізацію визначених цілей завдяки ефекту «синергії», «інноваційний кластер – це прогресивна форма налагодження системи коопераційних комунікацій ділового та науково-дослідного співробітництва між господарюючими суб'єктами з можливістю залучення державних структур різної відомчої приналежності, функціональною основою яких виступатиме науково-дослідна організація – учасник національної мережі трансферу технологій, що здійснюватиме розробку технологічної та/або організаційної інновації, адаптуватиме її на підприємстві, висвітлюватиме всі можливі взаємопов'язані ризики та надаватиме повне економічне обґрунтування доцільності впровадження відповідного інноваційного бізнес-рішення».

Отже, для забезпечення стабільного інноваційного розвитку національної економіки важливим є питання інституційного врегулювання всіх аспектів створення та функціонування кластерних об'єднань підприємств в Україні, в тому числі законодавчого затвердження методичних підходів до оцінювання рівня розвитку інноваційних кластерних об'єднань підприємств.

З урахуванням організаційних особливостей кластерів як господарських об'єднань необхідно розробляти системні методичні підходи до оцінювання рівня їх розвитку,

які не лише надаватимуть оцінку поточному рівню розвитку, а й визначатимуть можливі резерви їх подальшого конкурентного зростання в умовах динамічного економічного середовища.

Своєю чергою, ключовим етапом у проведенні оцінювання рівня розвитку саме інноваційних кластерних утворень повинно виступати оцінювання рівня ефективності функціонування науково-дослідної установи як ключового елемента інноваційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Молчанова В. А. Оценка степени развития кластеров и успеха кластерных инициатив в туризме // Инновации в науке: сб. ст. по матер. VIII Междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК, 2012. URL: <https://sibac.info/conf/innovation/viii/27523>
2. Пархоменко А. А. Синергетичний вектор кластерів. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 11–12. С. 25–27.
3. Пічугіна М. А. Оцінка ефективності діяльності інноваційного кластеру // Ефективна економіка: електрон. наук. фак. вид. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=245>
4. Самуляк В. Ю., Фещур Р. В. Оцінювання рівня розвитку підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Логістика. 2008. № 633. С. 627–636.
5. Фещур Р. В., Самуляк В. Ю., Яворська Н. Р. Побудова системи показників аналізування та оцінювання розвитку підприємств. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка*. Серія: Економічна. 2010. Вип. 43. С. 638–643.
6. Тищенко О. М. Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр. Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2010. Вип. 21. С. 74–80.
7. Федоренко О. В. Оцінка ефективності діяльності машинобудівного кластера. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16 (2). С. 171–179.
8. Фещур Р. В., Самуляк В. Ю. Групи показників (індикаторів) оцінювання рівня розвитку підприємств. *Вісник Націо-*

нального університету «Львівська політехніка». 2010. № 691: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 231–239.

9. Фарат О. В. Сутність та види розвитку інноваційних кластерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9. С. 67–71.

REFERENCES

Feshchur, R. V., Samuliak, V. Yu., and Yavorska, N. R. "Pobudova systemy pokaznykiv analizuvannya ta otsiniuvannya rozvytku pidpriemstv" [The construction of a system of indicators of analysis and evaluation of enterprise development]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Seriya: Ekonomichna*, no. 43 (2010): 638-643.

Fedorenko, O. V. "Otsinka efektyvnosti diialnosti mashynobudivnoho klastera" [The estimation of efficiency of activity of machine-building cluster]. *Ekonomichniy analiz* vol. 16 (2) (2014): 171-179.

Feshchur, R. V., and Samuliak, V. Yu. "Hrupy pokaznykiv (indykatoriv) otsiniuvannya rivnia rozvytku pidpriemstv" [Groups of indicators (indicators) assessment of the level of development of enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky»*, no. 691: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku (2010): 231-239.

Farat, O. V. "Sutnist ta vydy rozvytku innovatsiinykh klasteriv" [The nature and types of development of innovation clusters]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, no. 9 (2014): 67-71.

Molchanova, V. A. "Otsenka stepeni razvitiya klasterov i uspekha klasternykh initsiativ v turizme" [Assessment of the degree of clusters development and success of cluster initiatives in tourism]. *Innovatsii v nauke*. <https://sibac.info/conf/innovation/viii/27523>

Parkhomenko, A. A. "Synerhetychnyi vektor klasteriv" [Synergistic vector of clusters]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 11-12 (2012): 25-27.

Pichuhina, M. A. "Otsinka efektyvnosti diialnosti innovatsiinoho klasteru" [The performance evaluation innovation cluster]. *Efektyvna ekonomika*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=245>

Samuliak, V. Yu., and Feshchur, R. V. "Otsiniuvannya rivnia rozvytku pidpriemstv" [Assessment of the level of development of enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky»*. *Seriya: Lohistyka*, no. 633 (2008): 627-636.

Tyshchenko, O. M. "Klasteri yak vektor rozvytku ekonomiky: orhanizatsiia, sutnist i kontseptsii" [Clusters as a vector of development of economy: organization, entity, and concept]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 21 (2010): 74-80.